

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-91>

УДК 821.161.2:82-31:82-9

Горбач Н.В., Приходна Г.С.
Запорізький національний університетСПЕЦИФІКА ЖАНРОВОЇ ПРИРОДИ КНИГИ Є. ГУЦАЛА
«СПІВУЧА КОЛИСКА З ВЕРБОЛОЗУ»

Анотація. Стаття присвячена аналізу синтетичного жанрового різновиду, який був реалізований Є. Гуцалом у книзі «Співуча колиска з верболозу. Окупаційні фрески». Невеликий обсяг, у більшості випадків лінійний сюжет із довгими зав'язкою та розвитком дій і стрімкими, часто несподіваними кульмінацією та розв'язкою, дали підстави акцентувати в дослідженні близькість фрески з різновидами новели (безфабульною новелою, новелою настрою, новелою-спогадом, новелою-пейзажем тощо). Притчевість та філософська наснаженість, синестезійність, риси імпресіонізму й експресіонізму, базовані на сполученні ознак живопису та літератури, ліричність, образна виразність, багатство художніх засобів визначаються як домінуючі ознаки творів збірки.

Ключові слова: фреска, оповідання, новела, збірка, мала проза.

Horbach Nataliia, Prykhodna Halyna
Zaporizhzhia National UniversityTHE SPECIFIC OF GENRE NATURE OF THE BOOK
«SINGING CRADLE MADE OF WILLOW» BY YE. HUTSALO

Summary. The article is devoted to analyzing synthetic genre variety which was realized by Ye. Hutsalo in the book «Singing cradle made of willow. Occupation frescoes». Collection's pieces of writing are connected by a common theme: life's histories by residents of Ovechache village which fell into the epicenter of World War II; by common heroes: old women Lykora and her little grandson through whose perception's prism the reader looks at the world; by pictorial and expressive means. Almost every short story is a complete formal-semantic unity, which is easily perceived outside the general context. For social background depiction Ye. Hutsalo shows the events that have long been silenced – forced collectivization and Holodomor of 1932–1933, for showing the occupation reality – the Nazi pogroms of the Jewish population, problems of collaborationism, etc. The main character of frescoes is not more than five or six years old but the narrative form of the story bifurcates: we look at the world not just by little child's eyes but by an adult person's too who retell and analyze his childish feelings. The small size of written pieces, in the most cases linear plot with long exposition and rising action and rapid, often unexpected culmination and resolution gave ground to accent at the proximity of the fresco with varieties of the novella (plotless novella, a novella of mood, novella memory-based, novella-landscape). Parable-like poetics, philosophical enthusiasm, synesthesia, impressionism and expressionism features, based on a combination of painting and literature characteristics, lyricism, figurative expressiveness, the richness of artistic means are defined as the dominant features of the collection's pieces. Immersions in folk art, appeal to the inner world of the common person, attention to the changing children's world are the features that connect the writer's book with the Sixtiers.

Keywords: fresco, short story, novella, collection, flesh fiction.

Постановка проблеми. Пластичність жанрових різновидів малої прози завжди давала авторам можливість вільно експериментувати з формою та змістом твору, вдаватися до незвичайних поетичних засобів. Саме ця внутрішньожанрова мінливість та відкритість до трансформацій зумовили популярність малої прози в українській літературі ХХ ст., особливо в період так званої «третьої хвилі» модернізму – шістдесятництва. Складність і неоднорідність жанрової природи малої прози Є. Гуцала спонукає дослідників, розкриваючи грані письменницького таланту, і сьогодні шукати її нові інтерпретації на межі літературних жанрових форм та різних видів мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Домінанти малої прози Є. Гуцала перебували в центрі уваги як дослідників феномену шістдесятництва загалом (А. Гурбанська, І. Захарчук, Н. Зборовська, А. Кравченко, М. Наєнко, М. Слабошпицький), так і творчості Є. Гуцала зокрема (О. Бульбачинська, Л. Громик, Г. Калантаєвська, Н. Навроцька, О. Подлісецька, О. Поліщук).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що творчість Є. Гуцала була предметом цілої низки літературознавчих досліджень, у його пізній спадщині, що припадає на перші роки незалежності України, залишилися окремі твори та збірки, що не отримали належної уваги.

Формулювання цілей статті. Мета нашого дослідження пов'язана з потребою всебічного дослідження жанрової природи книги Є. Гуцала «Співуча колиска з верболозу».

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначальне місце в творчому доробку Є. Гуцала посідають жанри новели та оповідання, структуру та поетику яких автор суттєво модифікував, підлаштовуючи під своє творче завдання. Його мала проза – глибоко лірична, музична, насичена різними життєвими образами, в яких письменник посилює прекрасні чи загострені повторні риси природи, удається до експериментів.

Квінтесенцією малої епіки Є. Гуцала стала книга «Співуча колиска з верболозу», видана 1991 р. Незважаючи на те, що між творчим зле-

том та писанням у незалежній Україні пройшло чимало років, митець залишився вірним своєму стилю, зображально-виражальним засобам, проблемам, що осмислюються. У центрі уваги митця – історія життя мешканців маленького села Овечаче, що потрапило в епіцентр Другої світової війни. Головні герої новел – баба Ликора та її маленький онук, чийми очима ми дивимося на світ і через свідомість якого оцінюємо вчинки та людські характери. М. Слабошпицький писав про книгу: «Через окремі епізоди й конкретні деталі автор показує трагедію народу, не цураючись ані високого, ані болюче-страшного, навіть того, про що мовчали протягом майже п'яти десятиліть. Дійсність українського села у часи фашистської окупації показано очима дитини, але душевний досвід, набутий у тих умовах, безперечно, сприйнятніший для читача, що стоїть на порозі зрілості» [11, с. 1].

На перший погляд, це – збірка новел, об'єднаних спільною темою та зображальними засобами. Кожен твір може читатися сам по собі, як логічно завершене змістове ціле. Так, новели «На річці», «Корній Потуга стріляє», «Сумне весілля у Вівсєніках» хоч і мають указівки на персонажів із власною історією або ретроспективні події, та все ж можуть бути прочитані окремо від загального контексту. Деякі з творів існують у зв'язці, як диалогія – наприклад, оповідання «Прокіп Дудка забалакав» і «По правду до Прокопа Дудки». Однак у підзаголовку вміщено авторське розуміння цієї смислово-естетичної єдності – «окупаційні фрески», що дає нам підставу поглибити аналіз книги.

О. Єременко зауважує: «Жанрову своєрідність своєї збірки «Співуча колиска з верболозу» Євген Гуцало визначив як окупаційні фрески, що, власне, і зорієнтовує дослідників на розуміння особливого авторського погляду на цей комплекс творів» [12, с. 6]. Оскільки жанр завжди передбачає, що в читача під час знайомства з твором виникають якісь очікування щодо його формально-змістових особливостей, новаторські жанри, створені на межі різних видів мистецтва або заповичені із них, викликають спершу асоціативний зв'язок. Особливо помітною образністю наділені літературно-живописні жанри: наприклад, акварель («На камені» М. Коцюбинського), етюд («По дорозі в Казку» Олександра Олеса), новелопейзаж («Кличе в осіннє поле» Є. Гуцала).

Дослідниця міркує над асоціативним рядом, що виникає під час тлумачення поняття «фрески»: «Що ж ми очікуємо від фресок? Яскравої свіжості барв, невимушеності, але водночас унормованості композиції, умовності й епічності» [12, с. 6]. На нашу думку, Є. Гуцало вкладав такий же зміст у формулювання підзаголовку й жанрового визначення одночасно, причому пізніше читач асоціює фрески з дитячими спогадами, що теж зазвичай є яскравими та свіжими. Однак епітет «окупаційні» зміщує смислові та настроєві акценти: перед нами – не позитивні й добрі ретроспекції з життя наратора, а багатоманітне й неоднозначне полотно буття в розпал німецької окупації.

Крім того, фреска асоціюється із невеликим завершеним твором. У багатьох фресках «Співучої колиски з верболозу» можна виокремити такі складники: початок – тривалий розвиток подій –

раптова драматична кульмінація – розв'язка. Це, власне, співвідноситься зі структурою класичної новели, що є невеликим епічним твором із напруженим сюжетом і несподіваною, іноді трагічною, кінцівкою. Такими є фрески «На річці», де ідилічна сцена спостереження за качками переривається пострілом; «Тітка Секлета з коровою і літак», у якій баба Ликора, онук та тітка Секлета ледь не потрапили під обстріл німецького винищувача; «Мастять хату», в якій баба Ликора намовляє Вустю погодитися на безчесні умови двох колаборантів, щоб врятувати родича.

У творах, що складають книгу «Співуча колиска з верболозу», спостерігається синтез трьох головних джерел натхнення Є. Гуцала: народної творчості, класичної зарубіжної та вітчизняної літератур. Для посилення настрою та виразності художньої ситуації автор активно використовує народні пісні різних жанрів і тем: календарно-обрядові («Куст з кустом, / А жито з ростом...») [11, с. 94]; жартівливі («Ой там на точку, на базарі, / Жінки чоловіків продавали...») [11, с. 112]; козацькі («Розпрягайте, хлопці, коні...») [11, с. 131] тощо. Пісня далеко не завжди відображає той настрій, що панує у сцені – наприклад, у новелі «На оденках» п'яний колаборант Павло Голоха весело співає козацьку пісню, наводячи страх на засмучених жінок. А русальна пісня у фресці «На Зелені святки» викликає сльози в Танаса Нездійминого, адже він не розуміє, як у такий страшний час можна радіти й сподіватися на краще: «А як же воно родитиметься, як же воно плодитиметься, коли час такий? Коли мого сина війна забрала?» [11, с. 94]. Крім пісень, велику роль для формування атмосфери відіграють місцеві легенди та перекази. Наприклад, у фресці «Криниці» хлопчик чує народні білиці про козацькі скарби, заховані на дні сільської криниці.

У «Співучій колисці з верболозу» зібрано та в особливій авторській манері відтворено різні елементи селянського побуту, світогляду, цінностей тощо. Деякі фрески повністю відображають святкові приготування, обряди та ритуали, які посилюють національний колорит книги та акцентують на збереженні історичної пам'яті. Вони хоч і мають сильне ліричне звучання та насажені виразними образами, але за композицією та поетикою цілком відповідають реалістичному способу зображення дійсності. Наприклад, у фресці «На Зелені святки» розповідається про те, як баба Ликора збрала селянок на святкування Зелені свят, які традиційно сполучаються із християнським святом Трійці. Синтетичність народних вірувань уповні проявилася в цій та інших фресках: дівчата водять «куста», співають русальних пісень, плетуть обрядове вбрання.

Враховуючи складну авторську жанрову стратегію Є. Гуцала, можемо виділити в «окупаційних фресках» кілька новел-ліричних портретів, які не тільки презентують того чи того персонажа, а вплітають його долю в загальний історичний контекст («Кінь», «На оденках», «Корній Потуга стріляє»). Автора цікавить не глобальна катастрофа всієї держави чи світу, не екзистенційні проблеми буття – в полі його зору опиняється маленьке село.

Оскільки книга має ретроспективну спрямованість, основну частину фресок можна співвід-

носити з новелами-спогадами, причому на час розповіді нарація мовби роздвоюється. З одного боку, наратор – він же головний герой – залишається дорослою людиною, яка переповідає та аналізує свої дитячі почуття, але з іншого – ми дивимося на світ очима саме тієї маленької дитини, онука баби Ликори. Він не ставить за мету якнайшвидше познайомитися з читачем, але, безперечно, хоче розповісти йому про своє життя, зануритися в спогади про найщасливішу пору життя, яка була спотворена війною.

Наскрізною рисою книги «Співуча колиска з верболозу» є ліричність, яка проявляється і в пейзажних панорамах, і в побутових замальовках, і в характеристиці деяких персонажів. О. Подлісецька зазначає: «Ліричні новели Є. Гуцала – імпресіоністичні, в них наявні зображення таємничого відчуття, яке важко описати, ліризм оповіді та особливий поетичний стиль, який називають «секундним» [31, с. 413]. Наприклад, тут є імпресіоністичні новели настрою, в яких нерідко відсутня чітка фабула, а основний акцент спрямовується на зміни в психологічному стані та ході думок головного героя. Такі твори позбавлені дидактизму (власне, всі новели книги позбавлені якого б то не було моралізаторства), і головною в них є постать маленького наратора, а не дорослого автора. Такою є новела «Чого тільки немає на віковичному дубі», сюжет котрої дуже простий: хлопчик залазить на старий розлогий дуб та звідти спостерігає за селом, аж поки йому не видається, що в крону дерева вплелось все Овечаче. Дитина бачить в уявному селі на дубі сусідів, знайомих, людей, яких зустрів раз у житті, але, здається, назавжди їх запам'ятав, бо був уражений їхніми долями, як, наприклад, долею збараської молодіці, в якій на очах бомба вбила малого сина. Деякі фрески за своєю структурою нагадують настроєві замальовки, як-от «Де батько-мати?», в яких майстерно поєднується імпресіоністична мінливість та експресіоністична загостреність світовідчуття.

Глибинна сутність книги – в тому, щоб показати, що зло завжди причетне до людського буття, невідривне від нього так само, як і добро. Причому Є. Гуцало не приховує правду про страшні події, що розгорталися на теренах України в першій третині ХХ ст.: прихід нової влади, примусова колективізація, Голодомор, Друга світова війна й німецька окупація. Кожна фреска книги розкриває нову грань тодішнього буття. У новелах «Божевільна», «Поминки», «Прокіп Дудка забалакав» розповідається про жахливі наслідки Голодомору 1932–1933 рр. Наприклад, Ксенька Гірчиха з новели «Божевільна» втрачає розум, убиваючи своїх дітей. Порушуючи тему примусової колективізації, Є. Гуцало відходить від насадженого радянською ідеологією поняття «куркуль». Він показує, до чого призвело свавілля влади, правдиво розповідає про цю національну трагедію. У творі «Поминки» Корній Потуга зібрав селянок, щоб пом'янути свою родину, яка загинула в роки Голодомору. Він влаштовує справжній суд жінкам за гріхи їхніх чоловіків, котрі в часи колективізації виносили з хат збіжжя та інше добро («А твій, Зінько, й питає: де закопав пшеницю? Де закопав: у хаті, в садку чи в stodолі? Тільки не бреші... А мати Катери-

на хреститься й молиться, що все позадали. Що в погребі трохи моркви та буряків полишалось, а пшениці – й бубки нема» [11, с. 196]). Присутні пригадують, як виживали в ті роки, аж поки Потуга не розповідає про трагічну смерть сестри від отруєння акацієвим цвітом («...Жде, і руки склала на грудях, а в неї отак із рота – цівочка тече. Акацієвий цвіт. Бо вже не було чого їсти, все ми поїли, й не було чого збирати – ні в полі, ні в городі, ні біля річки» [11, с. 201]). Подібне викриття влаштовує Прокіп Дудка із фрески «Прокіп Дудка забалакав», котрий до того часу вважався німим: «А хіба Прокіп Дудка не страшний суд затіяв? І для грішників, і для праведників, бо й праведникам страшно» [11, с. 234]. Прокіп ходить по селу й докоряє тим, хто був причетний до примусової організації колгоспів.

Важливе завдання «окупаційних фресок» полягає в зображенні того, як війна проникає в людську долю. Вона завдає шкоди, як у новелі «У Забарі»; руйнує сім'ї, як у новелах «Поминки», «Де батько-мати?», «Сліпа», «Онися, онука дідова»; несподівано викриває лиху натуру людини або несподівані риси в натурі знайомого персонажа, як у творах «Корній Потуга стріляє», «Німці!», «Мастять хату», «Червоний півень» тощо. Є. Гуцало зображує різні людські типажі, показує, як по-різному війна формує нові характери. Образи персонажів перегукуються між собою, як-от Корній Потуга й Прокіп Дудка («Поминки», «Прокіп Дудка забалакав»); протиставляються один одному, як Фрося, котра себе понівечила, щоб не потрапити німцям до рук, і Онися, котра стала повією, вочевидь, намагаючись так пристосуватися до страшних життєвих обставин («Фрося», «Онися, онука дідова») тощо.

Трагічне й вітаїстичне, щастя й горе, сміх і сльози, чесність і злочинність – усе переплелось в цій збірці, як і в житті. Незважаючи на сумне й страшне історичне тло та трагедії, «Співуча колиска з верболозу» сповнена надії та життєствердності. В першу чергу цьому сприяє дитяча щирість та безпосередність головного героя, який у силу віку та малого життєвого досвіду дивиться на світ інакше, ніж дорослі. Його сприйняття світу викликає у читача посмішку й розряджає атмосферу гнітючих епізодів твору. Наприклад, у фресці «Щось страшне коїться» дитина вперше бачить патефон, і її неймовірно дивує, як артисти можуть співати з цієї коробки: «Дурнувато дивлюся на вікна, в які заглядає ніч, бо мають на вулиці грати й співати. Але ж... Ні, таки в хаті! І невже в патефоні? А як вони там усі вмістилися?» [11, с. 134].

Як ніхто інший, головний герой відчуває свій зв'язок із природою та її силами. Він прислухається до звуків навколо, придивляється до дерев і рослин, убачаючи в них фантастичні риси та властивості. Фреска «На черешні» має ліричний зачин, у якому головний герой сидить на черешні: «Вітер погойдує верх черешні, за яку тримаюся руками, а здається, що то світ гойдається: й хата, й город, і садок. Небо гойдається вгорі. Гойдається під вишнею внизу на лавці баба Ликора та тітка Секлета, молоко гойдається» [11, с. 143].

У фресці «Зелені віковичний дуб» хлопчик міркує, чи не дістає сусідський велетенський дуб до неба, і це навіює нам асоціації з міфологічним світовим деревом: «А може, дуб росте з неба до зем-

лі? Від цієї думки мені перехоплює подих. А може, земля вчепилася за дуба, що росте в небі, й отак за нього тримається? А що, коли дуб не втримає землю? І вже від цієї думки мені стає страшно, я задки-задки відступаю від велетенського дерева, аж поки добре бачу, що дуб таки росте не з неба, а з землі...» [11, с. 17]. На думку О. Єременко, ця новела «побудована на унітарному візуальному образі-символі, що постає в уяві центрального персонажа у міфічній функціональності» [12, с. 7].

Підмічати прекрасне в буденних речах головного героя учить баба Ликора. Наприклад, у фресці «На річці» вони весело спостерігають за пташиними змаганнями: «Як заворожені, селені водночас наче розбігаються від качечки в різних напрямках..., а то вже вони пускаються по колу довкруг неї, а то вони пірнають під воду – й виринають водночас, тримаючи в дзьобах по кілька стебелець водяної кропивки, а то вони вже зійшлися груди в груди й торкаються дзьобом дзьоба. Напружуються – й спинаються догори стовпчиками, стоять – хто довше отак встоїть, тримаючи в дзьобах кропивку» [11, с. 10]. В оточенні дорослих людей дитина вчиться спілкува-

тися зі світом, розрізняти добро й зло, миритися з різними життєвими обставинами. Навіть найбільш негативні події та персонажі, що сходять із фресок, стають його життєвими вчителями.

Висновки з дослідження і перспективи.

Змальовуючи життя українського села Овечаче в роки Другої світової війни крізь призму дитячого світогляду, Є. Гуцало створив оригінальну збірку «окупаційних фресок» «Співуча колиска з верболозу», яким притаманна притчевість, філософська наснаженість, ліричність, образна виразність, живописна синестезійність. Його літературна фреска поєднує риси імпресіонізму, експресіонізму та неореалізму, що є доміантними у творчості письменника. За структурними й композиційними особливостями цей жанровий різновид багато в чому співвідноситься з новелою: фреска має невеликий обсяг, у більшості випадків – лінійний сюжет із довгими зав'язкою та розвитком дії і стрімкими, часто несподіваними кульмінацією та розв'язкою. Аналіз збірки Є. Гуцала під означеним кутом зору вбачається важливим для подальшого вивчення жанрових експериментів письменника.

Список літератури:

1. Гуцало Є. Співуча колиска з верболозу. Окупаційні фрески. Київ : Веселка, 1991. 284 с.
2. Єременко О. Інтерсеміотичні тропи як жанротворчий чинник. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції* : зб. наук. праць. Серія : Філологічні науки. Київ : Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2013. № 2. С. 6–9.
3. Подлісецька О. Імпресіоністичні тенденції у неореалістичних новелах Є. Гуцала та А. Колісниченка. *Мова і культура* : наук. журнал. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. Вип. 16, т. 3. С. 411–416.

References:

1. Hutsalo, Y. (1991). *Spivucha kolyska z verbolozu. Okupatsiyni fresky* [The Melodious Willow Cradle. Occupation Themed Frescos]. Kyiv: Veselka. (in Ukrainian)
2. Yeremenko O. (2013). Intersemiotic paths as a genre-creating factor. *Literaturnyy protses: metodolohiya, imena, tendentsii: zb. nauk. prats. Seriya: Filolohichni nauky*. Kyiv: Kyivskiy universytet im. Borysa Hrinchenka, no. 2, pp. 6–9. (in Ukrainian)
3. Podlissetska O. (2013). Impresionistychni tendentsiyi u neorealistychnykh novelakh Y. Hutsala ta A. Kolisnychenka [Impressionist tendencies in the neorealist short stories by E. Gutsalo and A. Kolisnychenko]. *Mova i kultura: nauk. zhurnal*. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, vol. 16, no. 3. pp. 411–416. (in Ukrainian)